

NATO'NUN GELECEĞİ VE ABD'NİN ETKİSİ

Dr. Doğan Şafak POLAT

İstanbul Arel Üniversitesi

1. Giriş

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD, bir yandan Truman Doktrini'ni ve Marshall Planı'nı uygulamaya sokarken diğer yandan Sovyet istila tehdidine karşı Avrupa'yı koruyabilmek için yeni bir kolektif savunma esasına dayalı ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Senatör Vandenberg, Nisan 1948'de Senato'ya sunduğu bir karar tasarısında, ABD Başkanına, ABD'nin güvenliğini ilgilendiren ve karşılıklı yardıma dayanan "bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara" katılma yetkisinin verilmesini istemiş ve Vandenberg'in bu teklifi 11 Haziran 1948 tarihinde Amerikan Kongresi tarafından kabul edilmiştir. Vandenberg Kararı ile birlikte ABD, dış politikasında radikal bir değişiklik yapmış ve nükleer güce sahip ABD başta olmak üzere, Kanada ve Batı Avrupa ülkelerinin katılımıyla 4 Nisan 1949 tarihinde, Washington Antlaşması imzalanmış ve NATO (North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik İttifakı) kurulmuştur. Böylece BM örneğinde olduğu gibi NATO'nun kurulmasında da ABD önemli bir rol oynamıştır. Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ortak değerler üzerine kurulmuş olan İttifak, başlangıcından itibaren Avrupa'da adil ve kalıcı bir barışın kurulması için çalışmaktadır.¹ Söz konusu İttifakın kurulmasına öncülük eden ABD, 1950 yılının sonlarından itibaren Avrupa'da konuşlandırılacak ABD askerlerinin sayısını ve savunma harcamalarını arttırmış ve nihayet NATO'nun Avrupalı üyelerin de katkısıyla 1951 yılında Avrupa Yüksek Müttefik Kuvvetler Karargâhı (SHAPE) kurulmuştur. Kore Savaşı'nda İttifak içinde askeri entegrasyonun sağlanabilmesi için Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı

1 "Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü", NATO El Kitabı, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, Brüksel, 1999, s. 23.

(SACEUR) pozisyonu ihdas edilmiş ve söz konusu göreve ilk komutan olarak Amerikalı General Dwight Eisenhower atanmıştır. Ayrıca İttifak'ın siyasi tarafını yönetmek üzere sivil bir genel sekreterlik makamı oluşturulmuştur.² NATO Genel Sekreteri üye ülkeler tarafından seçimle göreve gelse de kritik SACEUR görevi Eisenhower sonrasında da ABD'li generaller tarafından yürütülmektedir. Bu görev NATO'nun askeri kanadında geleceğe yönelik taktik, teknik ve stratejik konulardaki karar mekanizmalarında etkin rol oynamaktadır. Soğuk Savaş boyunca NATO, karşısındaki en büyük düşman olan SSCB'ye karşı "savunma ve caydırıcılık" stratejisini dikkate alarak hareket etmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte NATO'nun varlığı sorgulanır hale gelmiştir. Soğuk Savaş sonrasında dünya, etnik, dinsel ve kültürel farklılıkların sebep olduğu ayrılıkçı hareketler, etnik/mikro milliyetçilik, insan hakları ihlalleri, radikal dincilik ve küresel terörizm gibi çok çeşitli yeni tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. NATO üyesi ülkeler, krizlere karşı daha fazla işbirliği ve dayanışmanın sürdürülmesine önem verilmişlerdir. İlk olarak 1991 yılında Roma Zirvesi sonrasında yeni Stratejik Konsept yayımlanmış ve NATO askeri bir savunma örgütü olmaktan çıkarak küresel çapta görev alabilecek bir "güvenlik örgütü" haline dönüşmüştür. Ayrıca Varşova Paktı üyelerinin tehdit olmaktan çıktığı değerlendirilerek; Doğu Bloğu ülkelerine yönelik açılım stratejisi kabul edilmiş ve son olarak Karadağ'ın İttifak'a katılımıyla NATO'ya üye ülke sayısı 29'a yükselmiştir. Dönüşüm yönündeki tüm çabalara rağmen NATO çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Karşılaşılan en büyük sorun ABD ile Batı Avrupalı müttefikleri arasında liderlik ve sorumlulukların paylaşılması olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ABD, NATO içindeki askeri harcamaların yaklaşık yarısını tek başına sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın dehşet dengesi ve SSCB'den kaynaklanan tehdidin büyüklüğü dikkate alındığında söz konusu mali külfet bir bakıma ABD tarafından karşılanmak zorunda kalınmıştır. Bu sayede ABD, NATO içerisinde liderlik etmede ve İttifak'ın politikalarının belirlenmesinde daha etkili olmuştur. Soğuk Savaş sonrası geçen süreçte ise ABD'nin Avrupalı müttefiklerine askeri harcamalarını artırmalarını istemesi konusu başta olmak üzere, her istediğini kabul ettirememesi ve İttifak içinde uygulamaya koymak istediği politikalara Batı Avrupalı üyeler tarafından zaman zaman itiraz edilmesi, ABD açısından mevcut durumun tekrar sorgulanmasına yol açmıştır. Hiç şüphesiz ABD'nin öncelikli olarak karşı çıktığı husus, henüz Avrupa güvenliğini sağlayamayan AB'nin SSCB'nin dağılmasından sonra ABD'nin NATO içindeki

2 Wallander, Celeste A., Institutional Assets and Adaptability, NATO after the Cold War, International Organization, The MIT press, Vol (54), No. 4, 2000, s. 713.

liderliğini sorgulamaya başlamasıdır. Ayrıca AB'nin NATO'nun dışında kendi güvenlik yapılanmasını oluşturmaya çalışması; gerektiğinde NATO'nun imkân ve kabiliyetinden faydalanmak istemesi ve askeri harcamalarını bu yönde yapması da ABD açısından kuşkuyla izlenmektedir. Bunun yanında AB'nin önceliğini kendi güvenliği açısından Avrupa kıtasına vermesi, süper güç olan ABD'nin, dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen/gelebilecek krizlere NATO vasıtasıyla kısa sürede müdahale edebilme imkânını da ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda, halen olduğu gibi, ABD dünyanın çeşitli bölgelerinde kendi çıkarları doğrultusunda, devlet ya da devlet-altı unsurlarla müttefiklik ilişkisine girebilmektedir. Donald Trump'ın ABD başkanı seçilmesiyle birlikte varlığı tekrar sorgulanmaya başlanılan NATO'nun gelecekte de etkin bir örgüt olarak varlığını sürdürmesinde ABD'nin İttifaka üyeliğinin devam etmesinin kritik bir rol oynadığı değerlendirilmektedir.

İki bölüm halinde hazırlanan bu çalışmada Birinci Bölümde ABD'nin NATO'ya katkısına değinilecektir. İkinci bölümde ise NATO'nun geleceğine yönelik bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

2. ABD'nin NATO'ya Katkısı

ABD, NATO için her zaman en önemli üye devlet olmuştur. NATO'nun ilk genel sekreteri Lord Ismay'in ifadesiyle "Amerikalıları içeride, Rusları dışarda ve Almanları kontrol altında tutmak üzere kurulan NATO" Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte varoluş nedenlerinden biri olan Sovyet tehlikesinin ortadan kalkması ile sorgulanır hale gelmiştir. Soğuk Savaş sonrasında üye ülkelerin dış güvenlik konusundaki çıkarları birbirinden uzaklaşmış ve NATO muhalifi sesler yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde Yugoslavya'nın parçalanmasıyla tam bir kriz yuvasına dönen Balkanlar'ın ve siyasi istikrarsızlık altında geleceği belirsizliğini koruyan Doğu Avrupa'nın durumu Avrupa için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Avrupa'nın ortasında yaşanan Bosna katliamında Avrupalı devletler seyirci kalmış ve sorun ABD müdahalesi olmadan çözülememiştir. Alternatif arayışlara gidilmesine rağmen NATO, ortaya çıkan yeni tehditler karşısında kendisini hızla dönüştürmüş ve özellikle 50. kuruluş yıldönümünde Washington Zirvesi'nde alınan tarihi kararlarla İttifak "alan dışı" askeri operasyonları gerçekleştirebilecek duruma gelmiştir. Bu kapsamda NATO, kitle imha silahları, uluslararası terör, uyuşturucu ticareti, ırkçılık ve insan kaçakçılığı gibi problemlerin çözümünde kullanılabilir hale dönüştürülmesine karar verilmiştir. Alan dışı kavramı ile NATO'nun hem görev tanımı

hem de operasyon sahası değişmiş; İttifak savunma örgütü olmaktan çıkarak güvenlik örgütüne dönüşmüştür. Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi bu dönüşümde de en büyük ekonomik katkı ABD'den gelmiştir. Rusya'nın 2014'te Ukrayna'ya girmesi, Kırım'ı ilhak etmesi ve doğu Ukrayna'da bir Rus isyanının başlatılmasından bu yana üç eski Sovyet Baltık Cumhuriyetinde (Litvanya, Estonya ve Letonya) özellikle korku ve endişe yaratmıştır. Obama yönetimi sırasında ABD, Rusya'nın NATO sınırlarına saldırgan eylemleri karşısında Polonya, Baltık devletleri ve Güneydoğu Avrupa'ya binlerce asker ve ağır silah dağıtmıştır. Doğu Avrupa müttefiklerine yönelik olarak 2013'ten beri ilk kez ABD, tanklarını Avrupa'ya getirerek ve tam bir zırhlı tugayı konuşlandırarak, Moskova'nın güneyindeki Ukrayna'ya karşı destek ve güneydeki Rus hava, kara ve deniz tatbikatları karşısında Baltık ülkelerine güvence vermeye çalışmaktadır. Bunun yanında Avrupa'nın güvenliği, NATO'nun caydırıcılık önlemlerine katkısı, Almanya ve Polonya da dâhil olmak üzere Avrupa'da çok sayıda birlik konuşlandırması ve diğer ittifak güçleri desteklemek için hava kurtarma ve keşif gibi kritik kabiliyetlere sahip olan ABD'ye bağlıdır. ABD, Avrupa'daki tüm müttefiklerine nükleer şemsiye de sağlamaktadır. AB tarafından ortak güvenlik politikalarını gerçekleştiremediği sürece Avrupa'nın savunma ve güvenliğinin önümüzdeki yıllarda da NATO ve ABD'nin kontrolüne bırakılmak zorunda kalınacağı değerlendirilmektedir. İngiltere'nin AB'den çıkış kararı alması AB'nin NATO dışında kendi savunması için birlik içinde hareket etmesini engellemiştir. Konuyla ilgili olarak ABD Başkanı Trump, başka ülkelerin de AB'den çıkabileceğini tahmin ettiğini ifade ederek Almanya'nın AB'yi kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı eleştirisinde bulunmuştur.³

İşadamı geçmişi olan Trump, dış politika çalışmalarında ABD'nin dâhil olduğu örgütler ve bu örgütlerin ABD'ye sağladığı fayda/zararı dikkate almaktadır. Bu nedenle Trump'ın başkanlığı süresince NATO'nun yeni bir döneme gireceği ve İttifak üyeleri üzerinden tartışmaların devam edeceği muhtemel görünmektedir. NATO ile ilgili olarak, ABD'nin zaman zaman dile getirdiği çeşitli sorunları vardır. Bu sorunlar beş başlıkta aşağıda sıralanmıştır:

Birincisi, ABD ile Batı Avrupalı müttefikleri arasında liderlik ve sorumlulukların paylaşılması konusudur.⁴ ABD, Soğuk Savaş sırasında çok fazla iti-

3 "Trump: NATO miadını doldurdu, AB'den başka ülkeler de ayrılacak", 16.01.2017, <http://www.ntv.com.tr/dunya/trump-nato-miadini-doldurdu-abden-baska-ulkeler-de-ayrilacak.GYUnlzbODkm3wQUOePe8Kw> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

4 Ringsmose, Jens, "NATO Burden-Sharing Redux: Continuity and Change after the Cold War", *Contemporary Security Policy*, Cilt 31, Sayı 2, Ağustos 2010, ss. 319-338.

raz etmeden NATO içindeki askeri harcamaların yarısından fazlasını tek başına yapmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise ABD, Avrupalı müttefiklerinin askeri harcamalarını artırmalarını; Avrupa'nın güvenliğinde daha fazla rol oynamalarını ve bunu da NATO içinde yapmalarını istemektedir. Böylece ABD'nin NATO'daki yükü hafifleyebilecektir. Buna karşın bazı Avrupalı üyeler AB içinde bir güvenlik yapılanmasına giderek hem Avrupa güvenliğinde söz sahibi olmak, hem de ABD'nin gücünü dengelemeyi amaçlamaktadırlar. Kimi AB ülkeleri NATO yanlısı politikalar benimsemekte, kimileri ise AB kurumları içinde askeri harcamalarını yapmakta ya da NATO içindeki askeri harcamalarını düşük tutmaktadırlar. Bu durum NATO'nun ortak güvenlik çabalarını olumsuz etkilemektedir. Trump yönetimi daha göreve gelmeden Şubat 2017'de gerçekleştirilen 53 ncü Münih Güvenlik Konferansı'nda NATO üzerindeki tartışmalar sürdürülmüş⁵ ve Trump, *"NATO'nun sorunları var. NATO eskidi çünkü birincisi, bildiğiniz gibi yıllar öncesinden tasarlanmış. İkincisi, ülkeler ödemeleri gerektiği parayı ödemiyorlar. NATO'nun eskidiğini söylediğimde baskı altında kaldım. Terörizme karşı bir şey yapmadığı için de eskidi."* ifadesinde bulunmuştur. Ancak daha sonraki sözlerinde Trump, İttifak'ın ortadan kaldırılmasından ziyade reform ve güncelleme ihtiyacının altını çizmiştir. Mayıs 2017 tarihinde Belçika'nın başkenti Brüksel'de gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde de konu gündeme gelmiş; ilk kez bir NATO zirvesine katılan ABD Başkanı Donald Trump, NATO üyelerin çoğunun İttifak'a gerekli katkıyı yapmadığını tekrar etmiş ve ABD'nin bu yükü tek başına üstlenmeyeceği mesajını vermiştir. Trump, zirvede yaptığı konuşmada, 28 NATO üyesinin 23'ünün hala savunma alanında yapması gereken katkıyı gerçekleştirmediğini belirtmiştir.⁶ Trump müttefiklerin kendi paylarına düşen katkıyı sağlamamalarının, vergi ödeyen Amerikan halkına büyük bir haksızlık olduğunu söyleyerek; son sekiz yıl içinde ABD'nin savunma alanında yaptığı harcamaların tüm NATO müttefiklerinin toplam harcamasından daha fazla olduğunu da savunmuştur. 2014 yılındaki Newport (Galler) Zirvesi'nde alınan karara göre müttefiklerin, on yıl içinde, 2024 yılına kadar, savunma harcamalarını Gayri Safi Yurtiçi Ha-

5 Münih Uluslararası Güvenlik Konferansı'nın ana konusu Avrupa Birliğinin geleceği ve ABD'nin yeni yönetiminin dış politika stratejilerinin neler olacağı, İngiltere'nin AB'den ayrılması, NATO ittifakı içindeki anlaşmazlıklar, mülteci sorunu, Suriye'deki iç savaş, Rusya ile Batı arasındaki yaptırımlar, Kuzey Kore ve İran'ın nükleer ve kimyasal silah programlarının dünya için oluşturduğu tehlikeler oluşturmuştur. Uluslararası terör ve yapılması gereken işbirlikleri de ele görüştülen önemli konuların başında yer almıştır.

6 "Trump Brüksel'de NATO'yu eleştirdi", <http://www.dw.com/tr/trump-br%C3%BCkselde-natoyu-ele%C5%9Ftirdi/a-38986528> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

sıla (GSYİH)'larının % 2'si düzeyine yükseltmeleri gerekmektedir.⁷ Ancak başta Almanya olmak üzere pek çok üye ülke bu hedefin çok uzağındadır. NATO'nun daha da güçlenebilmesi için İttifak üyelerinin bu katkısı sağlamaları önem arz etmektedir. Ayrıca Trump zirvedeki konuşmasında, kronikleşmiş hale gelen yetersiz ödemeler yanında, artan tehditler dikkate alındığında savunma harcamaları için ayrılan % 2'nin bile yetersiz olduğu görüşünü savunmuştur. Trump, müttefikler paylarına düşen katkıyı yapmış olsalardı terörizmle mücadelede çok daha fazla yol alınabileceğini de ifade etmiştir. Trump'ın, ABD'nin bu yükü tek başına üstlenmeye devam etmeyeceği mesajı Avrupalı müttefikler üzerindeki baskıyı artırmıştır. Buna karşın NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, yaptığı yazılı açıklamada "İttifak'ın tarihin en başarılı ittifakı olduğunu ve ABD'nin de NATO'dan en az Avrupa kadar faydalandığını" belirtmiştir.⁸ Halen en büyük ekonomik yük ABD üzerindedir. 2016 yılı için NATO toplam 921,5 milyar dolar savunma harcaması yapmıştır. Bu harcamanın % 72'si olan 664 Milyar Dolar ABD tarafından karşılanmış; İngiltere 60 milyar, Fransa 44 milyar, Almanya ise 40 milyar dolarlık katkıda bulunmuştur. Bu nedenle ABD Başkanı Trump, Almanya gibi GSYİH'sının % 2'sini kendi sorumluluk bölgesinde harcamayan NATO üyelerini eleştirmiştir. NATO'nun kurulduğu 1949 yılından bu yana ABD askeri harcamalarıyla diğer üyeleri her zaman geride bırakmıştır. ABD ile diğer üyelerin savunma harcamaları arasındaki uçurum giderek büyümektedir. Bunda 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin harcamalarını yükseltmesinin de etkileri bulunmaktadır. Trump'ın, Avrupa'daki NATO savunma harcamalarına ilişkin olarak abartılı söylemlerine rağmen, birçok Avrupalı NATO ülkesi, ulusal tehdit algılamalarından ötürü harcamalarını her geçen yıl biraz daha artırmaktadır. Burada önemli olan husus üye ülkeler ta-

- 7 Bir diğer önemli konu da savunma bütçesini nelerin oluşturduğuna ilişkin ortak bir anlayışın olmayışdır. NATO için "askeri harcamalar" tanımı, Savunma Bakanlığı bütçeleri, emeklilik aylıkları, barış gücü ve insani yardım operasyonları, araştırma ve geliştirme giderleri gibi harcamaları içermektedir. Ancak üye ülkelerin BM'ye NATO'dan farklı rakamlar bildirilmesi nedeniyle askeri harcamaların miktarları da farklı olmaktadır. Bir başka sorun da ülkelerin GSYİH'larının hesaplanmasında karşılaşılmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) farklı veri tabanlarını kullanmaktadırlar. NATO, savunma bütçelerinin nasıl harcandığını yakından takip edebilmek için bir başka ölçüt öne sürmüş ve savunma harcamalarının % 20'sinin büyük ekipman harcamalarına ayrılmasını istemiştir. Bunun nedeni özellikle NATO içinde kullanılacak tüm silah ve ekipmanın standard ve uyumlu olmalarının (çap, kalibre vs.) istenmesidir. Ayrıca dünya silah üretiminin büyük bölümünü üreten ABD ve sanayileşmiş AB ülkelerinin her yıl çok miktarda silah ve ekipman satarak kendi ulusal silah sanayilerine kazanç sağlamak istemeleridir.
- 8 "NATO Trump'la iyi bir işbirliği umudunda", <http://www.dw.com/tr/nato-trumpla-iyi-bir-iz-C5%9Fbir-li-C4%9Fi-umudunda/a-37218319> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

rafından yapılacak savunma harcamalarının doğru ve uygun yerde yapılarak; özellikle Rusya'ya karşı güvence ve caydırıcılığın sağlanması ve NATO içinde maksimum uyumun sağlanmasıdır.

İkincisi, Soğuk Savaş sonrasında başta Almanya ve Fransa olmak üzere AB'ne üye ülkeler özellikle 2009 yılından sonra ABD ile yarışta olan Rusya ve Çin ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeleri ve Çin'in AB pazarındaki payını giderek artırmasıdır. Ayrıca ABD'nin nükleer silah edinmesi konusunda sorun yaşadığı ve ekonomik yaptırım uyguladığı İran'ın son dönemde AB ile ticaretini artırması da kuşkuyla izlenmektedir. Trump, İran'la 14 Temmuz 2015 tarihinde imzalanan yürürlükteki nükleer anlaşma ile ilgili olarak "bu karşı karşıya kaldığımız kötü anlaşmalardan biri. Gördüğüm en aptalca anlaşmalardan" şeklinde ifade kullanmıştır.⁹ Ayrıca söz konusu anlaşmanın ABD çıkarlarına hizmet etmediği gerekçesiyle nükleer anlaşmayı uygulamama konusunda birtakım iddialar öne sürmüştür.¹⁰ Hatta İran'ın Temmuz 2017'de balistik füze denemesi sonrasında ABD, İran'a balistik füze programı ve "terör örgütlerine yardımları" nedeniyle yeni ekonomik yaptırımlar getirmiştir.¹¹ Almanya ve Fransa'nın AB'yi öncelikli olarak görmeleri, NATO'yu önemsizleştirdikleri izlenimini vermektedir. NATO'nun genişlemesi, kaçınılmaz bir şekilde, müttefikleri, daha geniş çapta küresel çıkarları belirli bir ittifak ilişkisi içinde birleştirmeye doğru itmiştir. Almanya ve Fransa siyasal NATO'nun arzulanabilirliği konusunda ihtiyatlı davranmaya çalışırken, İngiltere BREXIT ile AB'den çıkma sürecini başlatmıştır.

Üçüncüsü, NATO'nun genişleme stratejisi kapsamında üye sayısının 29'a yükselmesidir. Bir bakıma güvenlik alanı genişlemiştir; ancak NATO'da kararların üye ülkelere oybirliği ile alınması sorun yaratmaktadır. Zira ABD'nin kabul edilmesini istediği her karar özellikle Avrupalı üye devletler tarafından kolayca kabul edilmemektedir. Bu durum ABD'nin istediği kararların kısa sürede çıkmasına engel teşkil etmekte ve ABD'nin kendi güvenliği açısından NATO'ya verdiği önemi giderek azaltmaktadır.

Dördüncüsü, Avrupalı müttefikler bir yandan NATO'nun küreselleşmesine karşı çıkmakta, diğer yandan da kendi askeri imkânlarını artırmaktan

9 "Trump: NATO'nun modası geçti", <http://www.dw.com/tr/trump-natonun-modas%C4%B1-ge%C3%A7ti/a-37144998> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

10 "ABD'de İran ile nükleer anlaşma krizi büyüyor", 02 Ağustos 2017, <http://www.haberiyat.com/amerika/abdde-iran-ile-nukleer-anlasma-krizi-buyuyor> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

11 "ABD, İran'a yeni yaptırımlar getirdi", 18 Temmuz 2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40646389> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

uzak durmaktadırlar. AB, NATO'nun geleneksel sınırları dışında askeri güç kullanılmasına ihtiyatla yaklaşırken, İttifak'ın en önemli üyesi olan ABD, NATO'nun dünyanın neresinde olursa olsun savaş yapabilen bir örgüte dönüşmesini istemektedir.¹² Ancak dünyanın çeşitli yerlerinde meydana gelen krizlere müdahale için üye devletlerden asker talebi yapıldığı durumlarda NATO'ya bağlı AB üyesi ülkeler çok istekli değildir. AB üyesi ülkeler ulusal güvenliklerini daha çok kıta Avrupasıyla sınırlandırmaktadırlar.¹³ Hatta NATO'nun ana görevinin üyelerini sınırlarının dışından gelebilecek saldırılara karşı güvenliği sağlamak olarak değerlendirmekte ve NATO'nun küresel bir jandarmaya dönüştürülmesine sıcak bakmamaktadırlar.¹⁴

Beşincisi ise İttifak üyeleri arasında NATO'nun kimliğinin ve misyonunun ne olması gerektiğine dair yapılan tartışmaların ve belirsizliklerin hala devam ediyor olmasıdır. Soğuk Savaş sürecinde NATO üyeleri SSCB'den kaynaklanan tehdide karşı ortak bir hedef ve misyon etrafında birleştirmişken, Soğuk Savaş sonrası ortamda benzer durum söz konusu olamamıştır. Risk ve tehditlerin hiçbirinin üye ülkeler için yaşamsal olmaması ve üye devletler tarafından bunların çözümüne ilişkin farklı yöntemler benimsenmesi İttifak'ın devamlılığına zarar vermektedir.

3. NATO'nun Geleceğine Yönelik Değerlendirme

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, NATO'nun geleceği ve hatta gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın parçalanmasıyla tam bir kriz yuvasına dönen Balkanlar'daki askeri operasyonlarla geçen dönemin ardından, NATO, 1999 yılında yeni Stratejik Konsept'ini yayımlamıştır. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının hemen arkasından NATO, Anlaşma'nın 5. Maddesini yürürlüğe sokarak, önce Kartal Operasyonu (Operati-

12 Hallams, Ellen, "The Transatlantic Alliance Renewed: The United States and NATO since 9/11", *Journal of Transatlantic Studies*, Cilt 7, Sayı 1, 2009, s. 38-60.)

13 Almanya'nın liderliğinde Avrupa'da ABD'nin stratejik çıkarlarının egemen olduğu NATO'dan bağımsız bir güvenlik sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. 2007 Lizbon Antlaşması'yla Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP), yeni tehditler ışığında yapılandırılmış ve sonrasında Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'na (OGSP) dönüştürülerek AB'nin ortak güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bkz. Morkaya, M. Akif, Avrupa Birliği'nin Yönetel Askeri Kapasitesi ve Belirsiz Müzakere Başlığı "Dış Güvenlik ve Savunma Politikası", *Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İstanbul, 2014, ss. 71-72.

14 Oğuzlu, Tarık, NATO'nun Dönüşümü ve Geleceği, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 2012, Cilt 4, Sayı 40, s.11.

on Eagle Assist), daha sonra da Akdeniz’de Etkin Çaba Harekâtı (Operation Active Endeavour) operasyonlarını icra etmiştir. Bu durum, NATO’nun artık bir klasik savunma örgütü olmanın dışına çıkarak, güvenlik örgütü haline dönüşmesine yol açmıştır. 2002 Prag Zirvesi, bir “dönüşüm zirvesi” olarak da nitelendirilmiş ve özellikle 2003-2014 yılları arasında Uluslararası Güvenlik Destek Gücü ISAF’in komutası ve Afganistan güvenlik güçlerini eğitmeye ve yardıma yönelik Kararlı Destek Misyonu (Resolute Support Mission) çabaları, NATO’nun dönüşümünde önemli roller oynamıştır. Ayrıca NATO, 2008 yılı sonuna kadar Somali sahillerinde ve Hint Okyanusu’nda yaklaşık 1000 asker, 4 gemi ve çok sayıda helikopterin katıldığı korsan saldırılarına engel olmak üzere başarılı bir operasyon yürütmüştür. BM’nin talebi üzerine ve AB ile işbirliği içinde yapılan operasyonlarda NATO deniz gücü Somali sahillerinde devriye ve bazı gemilere refakat görevi üstlenmiş ve korsanlara karşı caydırıcı rol oynamıştır. NATO, Arap Baharı sonrasında gelişen olaylar sonucunda 2011 yılında Libya’ya hava operasyonları ile müdahalede bulunmuştur. Aynı zamanda NATO’nun Afganistan ve Kosova görevleri, Akdeniz’in güvenliğini sağlama, korsanlarla mücadele ve Afrika Birliği Örgütü’ne destek verme faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. NATO buna ilave bir adım daha atarak, eğitim ve istihbarat faaliyetleri gibi yeni yöntemleri kabul ederek terörizmle mücadelede “proaktif güvenlik” anlayışını benimsemeye çalışmıştır.¹⁵ Bu kapsamda NATO’nun elinde bulundurduğu askeri güçle bu yeni güvenlik anlayışlarını uygulamada zorluk çekmediği görülmektedir. Halen geçerli olan 2010 Stratejik Konsept dokümanında terörizm NATO üye ülkelerine yönelik doğrudan bir tehdit olarak tanımlanmış; terör örgütlerinin KBRN (kimyasal, biyolojik, radyolojik, nükleer) yetenekler kazanmasına ilişkin risk ve tehditleri de söz konusu dokümanda belirtilmiştir. Ayrıca İttifak’ın denizlerdeki stratejisine ilişkin temel doküman olan İttifak Deniz Stratejisi (Alliance Maritime Strategy) de 2011 yılında yayımlanmıştır. Diğer taraftan, 2008’de Gürcistan ve 2014’ten itibaren Ukrayna’da yaşanan gelişmeler, özellikle ittifakın Doğu kanadı ülkelerinde devlet düzeyinde hibrid harp tehditleri çerçevesinde endişeler oluşturmuştur. Nitekim 2014 Galler ve 2016 Varşova Zirvesi kararları çerçevesinde NATO, Soğuk Savaş’tan sonra Avrupa’ya en büyük askeri sevkiyatını gerçekleştirmiş ve Polonya ile Baltık ülkelerine yeni birlikler konuşlandırmıştır. Varşova Zirvesi’nde DEAŞ tehdidine karşı verilen mücadelenin altı çizilirken, sadece NATO üyesi ülkelerin değil, partner ülkelerin de güvenlik

15 Karaosmanoğlu, Fatih, Tarihin Başlangıcı “Uluslararası İlişkiler: Haklar ve Güvenlik, Seçkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 188.

kapasitelerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Akdeniz Diyalogu ve İstanbul İşbirliği Girişimi platformlarındaki partner ülkelerle daha sıkı ve sistematik güvenlik işbirliği zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.

NATO ortaya çıkan yeni risk ve tehditler karşısında oluşturduğu yeni stratejileriyle bir taraftan klasik savunma örgütü kimliğini korurken diğer taraftan siber tehditlerle ve hibrid yapılarla dünyanın herhangi bir yerinde mücadele edebilecek benzersiz bir güvenlik örgütü haline gelmiştir. Bu kapsamda Çok Yüksek Hazırlıklı Müşterek Görev Kuvveti (Very High Readiness Joint Task Force - VJTF), 2014 Galler Zirvesi kararları çerçevesini NATO Mukabele Kuvveti'nin (NATO Response Force - NRF) yeteneklerini geliştirmek için kurulmuştur. Ortaya çıkan yeni krizlere cevap verebilmek amacıyla öncelikle çeşitli bölgelerde VJTF konuşlandırılmış; ancak sonrasında oluşturulan NRF, ortaya çıkan hibrit krizlere karşı hızlı reaksiyon verememiştir. Bir diğer önemli konuda İttifak'ın özellikle taktik nükleer silahlarının geleceğine ilişkin bir görüş birliğine varamamış olmasıdır. Bunun yanında NATO, kimyasal ve biyolojik silahların yayılmasından kaynaklanan tehditlerle mücadele kapsamında stratejisini henüz güncelleyememiştir.

NATO gibi benzersiz bir güvenlik örgütünün devamlılığı ancak sağlam ve planlı bir ekonomik katkıyla sağlanabilir. Ancak bu konuda da sıkıntılar mevcuttur. Özellikle ABD ile İttifak'ın diğer üyeleri arasında ciddi görüş ayrılıklarına yol açmaktadır. Trump yönetimiyle birlikte ABD, NATO vizyonunun sıklet merkezini oluşturan "savunma ekonomisi" konusunu en üst seviyeden dile getirmeye başlamıştır. Trump yönetimi, NATO'nun bazı üyelerinin İttifak Antlaşmasının 5. maddesinin savunma garantilerinden istifade etmelerine rağmen, aynı antlaşmanın 3. maddesinden kaynaklanan yükümlülüklerini yani, her üye ülkenin kendi askeri kapasitesini koruma ve geliştirmesine ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmemesini eleştirmektedir. NATO'nun savunma ekonomisine ilişkin stratejik yönlendirici esasları, üye ülkelerin savunma harcamaları GSYİH oranının % 2'si olmasını ve savunma harcamalarının en az % 20'sinin askeri ekipmana ayrılmasını temel almaktadır. Ancak 2016 yılı verilerine göre sadece beş NATO üyesi ülke ilk şartı yerine getirebilmiştir. % 1,5 üzerinde kalan ülke sayısı ise 8, 1,3'ün altında kalan ülke sayısı ise 14 olmuştur. İkinci temel kriter olan savunma harcamalarında askeri ekipman oranı olan yüzde 20 eşliğini 2016'da sadece 10 ittifak üyesi geçebilmiştir. Bununla birlikte, kritik seviye olarak tanımlanan savunma harcamalarının GSYİH'ya oranının % 2 olması, bazı jeopolitik, siyasi ve askeri gerekliliklerle tam anlamıyla

la uygulanabilir değildir. Örneğin, NATO verilerine göre Almanya'nın 2016 savunma bütçesi yaklaşık 40 milyar dolar civarında olup, savunma harcamalarının GSYİH'ya oranını % 1,19'da kalmıştır. Yine askeri ekipman harcaması da % 20'yi geçememiş ve % 13,67'de kalmıştır. Ancak Avrupa'nın en büyük dünyanın sayılı ekonomisine sahip olan Almanya'nın mevcut ekonomisi ile savunma harcamalarını GSYİH'sinin % 2'sinin üzerine çıkarması ve bunun yüzde 20'sinden fazlasını askeri ekipmanlara ayırması, "güvenlik ikilemi"ne neden olabilecek ve dünya askeri dengelerinde ciddi değişikliklere yol açabilecektir. NATO'nun yükselen risk ve tehditler ile mücadelede ve savunma ekonomilerinin iyileştirilmesinde önemli boşlukları doldurması gerekmektedir. Trump döneminde özellikle NATO'nun Avrupalı üyelerinin savunma harcamalarıyla ilgili diplomatik baskının yoğunlaşacağı öngörülmektedir. Öte yandan, 400 ile 630 milyon dolar arasında değişen savunma bütçelerine sahip olan Estonya-Litvanya-Letonya'dan oluşan Baltık ülkeleri arasında, 2016 verileriyle, % 2 kriterini yalnızca Estonya, % 20 kriterini ise yalnız Litvanya karşılayabilmiştir. Bu ülkelerin savunma harcamalarını aynı anda birkaç katına çıkarmaları halinde bile savunmalarını sağlayabilecek yeterli askeri kapasiteye ulaşabilmeleri yakın gelecekte mümkün görülmemektedir.

ABD Başkanı Trump'ın NATO'nun "modası geçmiş, eskimiş" olduğuna ilişkin görüşleri güvenlik-savunma ihtiyaçları konusunda tam anlamıyla isabetli bulunmasa da, ittifak'ın dönüşümünde bazı kritik hususları işaret etmektedir. Trump döneminde özellikle NATO'nun Avrupalı üyelerinin savunma harcamalarıyla ilgili diplomatik baskının artacağı öngörülmektedir. Bu kapsamda NATO üyelerinin yükselen risk ve tehditler ile mücadelede ve savunma ekonomilerinin iyileştirilmesinde üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmeleri beklenmektedir. Soğuk Savaş sonrasında kutuplaşmanın yerini işbirliğinin alması neticesinde NATO, kutuplaşma ideolojisinden kurtularak tüm insanlığın barış ve güvenlik içinde yaşamasını sağlayacak evrensel bir örgüt haline gelmiştir. Dünyadaki en güçlü askeri örgüt olan NATO dünyaya anlaşmazlıkların yalnızca askeri yollarla çözülmesinin gerekmediğini göstermek gibi büyük bir sorumluluk taşımaktadır. Tüm devlet ve devlet dışı oyuncuların karşılıklı çıkarları daha fazla ekonomik ve sosyal kalkınmaya dayanmaktadır. NATO, dünyada meydana gelen değişim karşısında kabul edeceği yeni stratejik konseptleriyle dönüşümünü sağlayacaktır. Bu kapsamda ortaya çıkan değişimler karşısında öncelikle İttifak'a üye sayısı her geçen gün artmış ve NATO, SSCB'nin eski cumhuriyetlerini üyeliğe kabul ederek doğuya doğru genişlemiştir. Ayrıca başlangıçta komünizmin etkilerini sınırlamak ve Batı Avrupa'yı

savunmak amacıyla tasarlanan NATO, alan-dışı misyonu kapsamında belirlenen sınırlar dışına çıkarak tüm dünyada operasyonlar yapabilen bir örgüte dönüşmüştür. Bu kapsamda NATO, Bosna ve Hersek, Kosova ve Afganistan savaşlarına doğrudan dâhil olmuştur. Ayrıca Afrika Birliği'nin Darfur'da barışı koruma misyonunu genişletmesine yardımcı olmuş, Irak'ın geçiş döneminde rol oynamıştır. Bunun yanında NATO, çeşitli ortaklık programları vasıtasıyla dünya çapında bir ağ kurmuş ve global etki alanını genişletmek için dünyadaki çeşitli ülkelerle farklı ortaklık programları oluşturmuştur. Örneğin, Barış İçin Ortaklık (BİO), Akdeniz Diyalogu, İstanbul İşbirliği Girişimi, vb. Bu programlar NATO'nun her kıtada birçok ülkeye ulaşmasını sağlamaktadır. Özünde askeri bir savunma örgütü olan NATO, kendisine küresel ısınma, enerji güvenliği, eğitim öğretim programları gibi yeni misyonlar da edinmektedir. Giderek büyüyen bir örgüt olan NATO bazı sorunlarla da karşı karşıyadır: Birincisi NATO'nun global bir güç olan Çin ile hiçbir resmi ilişkisi olmaması sorun yaratabilir. Soğuk Savaş sonrasında Rusya Federasyonu ile olduğu gibi dünyanın en büyük nüfusuna ve ekonomisine sahip Çin ile işbirliğini geliştirici çalışmalar yapılmalıdır. İkincisi, Afganistan operasyonu gibi NATO'nun dâhil olduğu tüm operasyonlarda başarı sağlanarak hedefe ulaşılması örgütün devamlılığının ve üyelerin örgüte olan güveninin pekiştirilmesi açısından önemlidir. Özellikle İttifakın dünyanın diğer yerlerine özgürlük ve demokrasiyi yayabilmesi ancak dünyanın geri kalanının anlayış ve işbirliğinin kazanılması, farklı din ve kültürlerle saygı duyulması sayesinde gerçekleşebileceği unutulmamalıdır. Üçüncüsü, NATO'nun üye sayısının artmasının üye devletlerin farklı çıkarları olduğunda anlaşmazlıklara yol açma riskidir. Zira İttifak içinde çok sesliliğin ortaya çıkmasıyla fikir birliği ile ortak politika belirleme kapasitesi zayıflayabilecektir. Dördüncüsü ise İttifak'ın daha güçlü olabilmesi için üye devletlerin birbirlerinin güvenliğini tehlikeye düşürecek eylemlerde bulunmamalarıdır. Örneğin Türkiye, sınır ötesinde yürüttüğü Fırat Kalkanı Harekâtı için, başlangıçta Genel Sekreter Jens Stoltenberg'in Türkiye'nin kendini koruma hakkına vurgu yapan açıklamalarına rağmen, özellikle harekâtın El-Bab aşamasında müttefiklerin yeterli desteği vermedikleri görülmüştür. Türkiye, DEAŞ'la mücadele için oluşturulan koalisyonun doğrudan bir parçası olmasa da, koalisyona farklı düzeylerde destek vermektedir. Buna karşın NATO üyesi ülkelerin, Varşova Zirvesi kararlarının özülüyle de uyumlu biçimde, Türkiye'nin sınırlarının hemen ötesindeki gerek DEAŞ, gerekse PKK ve Suriye'deki uzantıları (PYD/YPG) kaynaklı terör tehditlerine yönelik hassasiyetlerini daha iyi anlamları gerekmektedir. ABD'nin Suriye iç savaşında izlemiş olduğu strateji İt-

tifak'a üye Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ters düşmektedir. Ortak düşman olan DEAŞ ile mücadele kapsamında ABD'nin PYD'nin silahlı gücü olan YPG'ye makinalı tüfek, tanksavak dâhil her türlü silah ve teçhizatı vermesi Türkiye'nin bekası açısından büyük bir tehlike yaratmaktadır.¹⁶ Alınan kararların uygulanmasında yaşanan tutarsızlıklar Türkiye tarafından sık sık dile getirilmekte ve ABD sert bir şekilde eleştirilmektedir. Ayrıca Türkiye, PKK ve Fetullahçı Terör Örgütüyle mücadelede başta ABD, Almanya ve Yunanistan olmak üzere diğer NATO üyesi ülkelerden suçluların iadesi konusunda gerekli desteği alamamaktadır. Bu durumda temel amacı üye ülkelerin güvenliklerini sağlamak olan NATO'nun varlığı Türkiye tarafından sorgulanır hale gelmektedir. Ancak her şeye rağmen çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin NATO içinde yer alması hem kendi hem de bölge ve küresel güvenlik açısından önemlidir.

4. Sonuç

NATO, Soğuk Savaş'ın bitmesinin hemen ardından ortaya çıkan yeni tehditlerle mücadele edebilmek için gerekli adımları atmış ve varlığının sürdürme kararı almıştır. Soğuk Savaş sonrasında güvenlik örgütüne dönüşen NATO, ortaya koyduğu ve zaman zaman güncellediği stratejik konseptlerinde belirtilen vizyon ve misyonlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. 29 üyeli NATO, küresel ölçekte uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına katkı yapmaktadır. Alan dışı kavramıyla sorumluluk sahasını genişleten NATO, beş kıtadan yeni üye devletler kabul ederek bir bakıma BM'nin başlangıçta tasarladığı ve BM Şartı'nın 45-47 nci maddelerinde belirtilen ancak bugüne kadar gerçekleşmeyen küresel güvenlik sistemine katkı sağlayabilir. NATO, gerek Rusya'ya, gerekse koruma alanının dışında dünyanın başka bir yerindeki saldırgan devletlere müdahale edebilecek askeri teçhizat ve savaş gücüne sahip tek örgüttür.¹⁷ Dünyadaki savunma harcamalarının % 70'ini yapan NATO'nun, üyelik tabanının geniş bir bölgeye yayılmış olması, üye olmayan ülkeler veya bölgelerle çok geniş bir coğrafyada ortaklık ve işbirlikleri oluşturmaktadır. NATO'nun bundan sonra da güvenlik çalışmalarına devam edeceğini ve kabul

16 ABD, DEAŞ ile mücadele kapsamında PYD'ye Nisan 2016'dan bu yana 1000 tırın üzerinde silah ve teçhizat yardımıyla bulunmuştur. Bkz. "ABD'den PYD'ye 180 TIR'lık sevkiyat", 28.07.2017, <http://www.ntv.com.tr/dunya/abdden-pydye180-tirlik-sevkiyat.YvFxUA4vakGHwX3tJebHRg> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

17 Art, Robert J., Creating a Disaster: NATO's Open Door Policy, Political Science Quarterly Academy of Politic Science, 131 (2), 2016, s. 362.

ettiği yeni stratejik konseptler gereği faaliyetlerde bulunabileceğini söylemek mümkündür.

Dünyanın en güçlü ordularından birisine sahip ABD'nin NATO'ya olan katkısı yadsınamaz. NATO'nun kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte ABD, İttifak içerisindeki lider ülke konumunu sürdürmektedir. ABD, İttifak içinde çok fazla sorumluluk almakta ve en fazla savunma harcamasını yapmaktadır. Ancak bu durumun devam etmeyeceği Başkan Trump tarafından birçok kez dile getirilmiş; NATO üyesi ülkelerin yükü paylaşmaları ve daha fazla sorumluluk almaları istenmiştir. İttifakın geleceği açısından bu durum önem arz etmektedir. Buna karşın ABD, İttifak'a daha fazla katkı sağladığı için NATO'yu kendi yararına olacak politikaları gerçekleştirebileceği bir araç olarak görme hakkına sahip değildir. AB üyesi ülkeler ise sadece Avrupa güvenliği için değil küresel güvenlik için savunma harcamalarını artırmalı ve Galler Zirvesinde tespit edilen eşik seviyesine kısa sürede ulaşmak için gerekli tedbirleri almalıdırlar. Ancak bu şekilde sorumluluk İttifak üyesi ülkeler arasında dengeli bir şekilde paylaşılabilir. Sınırlı ekonomik kaynaklar dikkate alındığında NATO üyesi ülkelerin hantal ve atıl ordular beslemek yerine aralarında işbölümleri gerçekleştirerek, son teknolojiyi kullanabilen daha dinamik/mobil birliklerin görev yaptığı yapıya kavuşması gerekmektedir. Böylece İttifak ABD Başkanı Trump'ın da belirttiği gibi "demode" olmaktan çıkarak; asimetrik tehditlerle mücadelede edebilen modern bir yapıya kavuşabilir.

Sonuç olarak; dünyadaki en uzun ömürlü ve en etkin güvenlik örgütü olan NATO'nun geleceği üye devletlerin savunma harcamaları bakımından belirlenen seviyeye kısa sürede ulaşmalarına ve ABD'nin vermekte olduğu katkıyı azaltmadan devam ettirmesine bağlıdır. Ancak bu şekilde küresel bir güvenlik örgütüne dönüştürülen NATO ortaya çıkan asimetrik tehditlerle mücadele edebilir.

Kaynakça

Art, Robert J., Creating a Disaster: NATO's Open Door Policy, **Political Science Quarterly Academy of Politic Science**, 131 (2), 2016, s. 362.

Hallams, Ellen, "The Transatlantic Alliance Renewed: The United States and NATO since 9/11", **Journal of Transatlantic Studies**, Cilt 7, Sayı 1, 2009, s. 38-60.

Karaosmanoğlu, Fatih, **Tarihin Başlangıcı Uluslararası İlişkiler: Haklar ve Güvenlik**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 188.

“Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü”, **NATO El Kitabı**, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, Bürüksel, 1999, s. 23.

Morkaya, M. Akif, **Avrupa Birliği'nin Yönetmelik Askeri Kapasitesi ve Belirsiz Müzakere Başlığı “Dış Güvenlik ve Savunma Politikası”**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2014, s. 71-72.

Oğuzlu, Tarık, NATO'nun Dönüşümü ve Geleceği, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 2012, Cilt 4, Sayı 40, s.11.

Ringsmose, Jens, “NATO Burden-Sharing Redux: Continuity and Change after the Cold War”, **Contemporary Security Policy**, Cilt 31, Sayı 2, Ağustos 2010, s. 319-338.

Wallander, Celeste A., Institutional Assets and Adaptability, NATO after the Cold War, **International Organization**, The MIT press, Vol (54), No. 4, 2000, s. 713.

“ABD'den PYD'ye 180 TIR'lık sevkiyat”, 28.07.2017, <http://www.ntv.com.tr/dunya/abdden-pydye180-tirlik-sevkiyat,YvFxUA4vakGHwX3tJebH-Rg> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

ABD, İran'a yeni yaptırımlar getirdi”, 18 Temmuz 2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40646389> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

“ABD'de İran ile nükleer anlaşma krizi büyüyor”, 02 Ağustos 2017, <http://www.haberiyat.com/amerika/abdde-iran-ile-nukleer-anlasma-krizi-buyuyor> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

“NATO Trump'la iyi bir işbirliği umudunda”, <http://www.dw.com/tr/nato-trumpla-iyi-bir-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-umudunda/a-37218319> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

“Trump: NATO'nun modası geçti”, <http://www.dw.com/tr/trump-nato-nun-modas%C4%B1-ge%C3%A7ti/a-37144998> (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

“Trump: NATO miadını doldurdu, AB'den başka ülkeler de ayrılacak”, 16.01.2017, http://www.ntv.com.tr/dunya/trump-nato-miadini-doldurdu-abden-baska-ulkeler-de-ayrilacak.GYUnIzbODkm3wQUOe_Pe8Kw (Erişim Tarihi: 08.08.2017).